

Blizu, daleko ili onkraj? Migracije s dalmatinskih otoka Oliba i Silbe

TOMISLAV OROZ

DVA OTOKA

Sjevernodalmatinski otoci Olib i Silba pripadaju zadarskom arhipelagu. Neotočanima koji ih promatraju sa sigurnosti kopna ili traže na karti mogu se činiti bliski, gotovo lišeni distance. Međutim, udaljenost za same otočane ne mora nužno korespondirati s kartografskim prikazom. Iz otočne perspektive udaljenost od kopna ne mjeri se kilometrima ili miljama, već vremenom provedenim na trajektima koji plove „morskim prostorom, svojevrsnim žilama kucavicama” (Mendas, 2015: 11). Bilo da je riječ o službeniku koji prodaje karte na šalterima lokalnih brodskih linija, otočaninu koji se sprema put Zadra ili o turistima kojima otočni prostor nakon nekoliko dana postaje preuzak, odgovori na informacije o putu iskazuju se s obzirom na uru polaska i *uru* dolaska te vremenske prilike koje putovanje mogu usporiti ili ubrzati. U slučaju Silbe i Oliba taj paradoks udaljenosti i istodobne blizine još je izraženiji s obzirom na to da su navedeni otoci bliski kopnu iako su od grada Zadra udaljeni više od tri sata plovidbe s povremenim pristajanjima na susjednim otocima. Paradoks blizine i distance nije jedina anomalija koja obilježava život na Silbi i Olibu. Ti su otoci u turističkom oglašavanju nerijetko prikazani kao netaknuti prirodni ambijenti, morem izdvojeni dijelovi grada na kopnu kojem administrativno pripadaju. Upravljanje otočnim prostorom za lokalnu zajednicu često je otežavajuće iskustvo s obzirom na ograničene mogućnosti mjesnih odbora koji za svaku inicijativu moraju dobiti odobrenje birokratskih instanci na kopnu. U kontekstu prostornog i administrativnog paradoksa i demografski neperpektivne situacije u kojoj su se našli, Silbljani i Olibljani pripadnost otočnom prostoru

doživljavaju kroz identitetsku sferu u kojoj izoliranost pokušavaju premostiti specifičnim kulturnim praksama. Svaki pokušaj prevladavanja gotovo kolonijalnog stava grada prema otocima poticaj je stanovnicima Silbe i Oliba da svoja prava ostvare putem nepisanih pravila i kulturnih praksi koje su još uvijek u njihovim rukama. Navedenim praksama spomenuti se paradoks nadilazi transformacijom u identitetska pitanja.

Pitanja pripadnosti, identiteta i nepisanih pravila tko se može smatrati otočaninom, isprepletena su u složenoj mreži povijesnih, društvenih i kulturnih procesa. Nakon nekoliko godina etnografskog terenskog istraživanja na otocima Olibu i Silbi, u ovom radu pokušat će se razmotriti odnos između raznovrsnih praksi pripadnosti otoku i bivanja otočaninom kroz teorijsku refleksiju proizašlu iz migracijskih i otočnih studija. Transnacionalna paradigma u migracijskim studijima naglasak stavlja na iskustva migranata koja se interpretiraju kao višestruka, složena i slojevita. To je omogućilo razumijevanje migracijskih stvarnosti kao transgraničnih i transorganizacijskih društvenih fenomena (Levit i Glick Schiller, 2004). Teorijsko razmatranje nadahnuto transnacionalnom paradigmatom omogućilo je i potaknulo raspravu o nekritički doživljenom naturaliziranom odnosu između otočana i otoka. U svjetlu otočnih studija u kojima metafore arhipelaga nadilaze uobičajeno antonimijsko povezivanje s otocima (Depraetere, 2008: 33), pitanja isprepletenih otočnih svjetova čine se ne samo relevantnima već i ključnima u smislu razumijevanja epistemologije istraživanja otoka. Drugim riječima, razumijevanje otočnih identiteta odvodi nas izvan samog fizičkog prisustva na otoku, u područje društvenih i kulturnih procesa koji oblikuju osjećaj pripadnosti otoku.

Na temelju višegodišnjih terenskih etnografskih istraživanja na Olibu i Silbi u ovom radu će se otvoriti prostor promišljanju odnosa otočnog identiteta, prostora i vremena kroz pitanja pripadnosti otoku koja su već ovjereni analitički fokus u migracijskim studijama. Silbi i Olibu pritom se ne pristupa kao „antropološkim otocima” koje su inače gurirali doajeni kulturne antropologije poput Bronislawa Malinowskog na primjeru Trobriandskog otočja ili Margaret Mead na primjeru Samoe, a kod kojih je temporalna statičnost inducirana fizičkom udaljenošću od kopna implicirala paradigmatu laboratorija kulture (usp. Gillis, 2004: 116–120).

Pokušaj promišljanja vremenskih i prostornih transformacija Silbe i Oliba kroz optiku migracijskog iskustva otočana izmiče zamkama esencijalizacije otoka i hermetičnosti otočnih kultura. Opažanje Jamesa Clifforda (1997: 67) da su „predodžbe udaljenosti, a ne međusobne povezanosti i kontakta imale tendenciju naturalizacije terena kao drugog mjesta”, navodi na preispitivanje ustaljenih načina promišljanja otoka, vrlo često konstituiranih iz „sigurnosti” kopnene perspektive i neotočnog životnog iskustva. Na pitanja o karakteristikama otočnog prostora, problemima blizine i udaljenosti, izolacije i povezanosti, centralnosti i marginalnosti, lokalnosti i translokalnosti ne može se ponuditi odgovor ako otočno iskustvo ostane lišeno perspektiva otočana. Vizura otoka kao rubnih i izoliranih prostora nasljeđe je islomnije koju Gillis definira kao specifičnu kopnenu perspektivu u promišljanju ideje otoka, refleksiju dugog trajanja zapadnjačke imaginacije koja asocira pojmove izolacije, povezanosti, separacije, prošlosti i budućnosti (usp.

Gillis, 2004). „U zemlji tisuću otoka”¹ misliti o otocima često je pretpostavljalo misliti izvan ili onkraj otoka, stoga su identitetska pitanja kada je riječ o otocima nerijetko bila uvjetovana ograničavajućim stereotipnim predodžbama u kojima su nekritičke i uljepšane impresije iz javnog diskursa pronašle svoj put i do znanstvenih analiza. Otočno iskustvo Oliba i Silba koje se problematizira ovim radom nadilazi binarizme te ulazi u simboličke prostore otočnog iskustva samih otočana. U vremenu deteritorijalizacije, kako to primjećuje Arjun Appadurai (1996: 51), kada su pojmovi kulture, prostora i identiteta istrgnuti iz svoje tradicionalne scenografije, a pozicije fantazije i imaginacije združene kroz masovne medije, metafore „otočnog raja”, „Mediterrana kao što je nekoć bio”, „otočne idile” ili „netaknutih djevičanskih prostora” koje dominiraju javnim prostorom mogu nas zavodljivo navesti na promišljanje suvremenih fenomena kroz optiku iskustava prošlosti.

Stoga u zemlji tisuću otoka, kako si u Hrvatskoj volimo laskati, promišljati otoke često podrazumijeva nekritički prihvaćati kopnene poglede umjesto otočnih perspektiva. Upravo su stoga problemi povezani s identitetom nerijetko uvjetovani ograničavajućim i stereotipnim pretpostavkama kopnene perspektive, što je posljedično pridonijelo romantiziranju otočnih zajednica. Pitanja o svakodnevnim praksama otočana i njihovu identitetu ne mogu naći odgovor ako se iskustvo otočana promatra samo iz epistemološke sigurnosti kopna. Da bismo razumjeli kompleksno iskustvo migracije otoka Silbe i Oliba, potrebno je koristiti se metodologijom etnografskog istraživanja koja će kombinirati prožimanje globalnih procesa i lokalnih problema, zajedno s naracijama koje pobuđuju sjećanja i stvaraju nostalgiju unutar lokalnih kulturnih praksi. Takvim pristupom koji odlikuje „dijalektičko laviranje između najlokalnijeg od lokalnih detalja i najglobalnije od globalnih struktura” (Geertz, 2010: 92) moguće je razumjeti oblikovanje otočnih identiteta i višestrukih pripadnosti (usp. Levitt i Glick Schiller, 2004: 1010).

Iako Olib i Silbu dijeli manje od četiri milje, njihova fizička blizina u suprotnosti je s raznolikošću njihovih povijesnih, društvenih i kulturnih osobitosti. Silba, koja je veći dio svoje povijesti bila poznata kao otok pomoraca i kapetana, vrlo je rano svoju ekonomiju temeljila na kapitalu koji je dolazio iz izvanotočnih prostora. U praksi je to značilo da je radna migracija postala sastavnim načinom otočnog života, svojevrsni otočni brend, pri čemu je osjećaj pripadnosti otoku bio uvjetovan kontinuiranim translokalnim praksama i nije nužno podrazumijevao kontinuiranu rezidencijalnost. Kopnene perspektive koje često naglašavaju autarkičnost otočne kulture, u praktičnom iskustvu Silbljana nužno su uključivale susret s drugim kulturama. Gospodarska slika otoka koja

¹ „Zemlja tisuću otoka” godinama je bila (ne)službeni slogan Hrvatske turističke zajednice koji je u javnom diskursa isticao prirodni i turistički potencijal Republike Hrvatske. U svojim mnogobrojnim inačicama bio je dijelom službenog slogana, a odražavao je i ideološki poželjan kurs mediteranske odrednice nacionalnog identiteta koji je trebao zamaglit „sjene balkanske prošlosti” vezane za razdoblje Jugoslavije (usp. Rihtman-Augustin 1999: 103–119).

je početkom 20. stoljeća bila uvjetovana stočarstvom i pomorstvom, počinje se mijenjati s pojavom turizma. Silba se iznova „otkriva” tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća kada postaje utočište nudistima, alternativcima, glazbenicima i *hippie* sceni. Posljedice takve promijenjene slike otoka održale su se do danas; Silba i dalje privlači umjetnike koji u njezinoj specifičnoj umjetničkoj atmosferi traže svoju inspiraciju. S druge strane, susjedni otok Olib sve do kraja 19. stoljeća svoju je ekonomiju temeljio na poljoprivredi i stočarstvu. Pošast filoksere i uvođenje vinske klauzule potakli su intenzivno iseljavanje u prekoceanske zemlje što je posljedično redefiniralo iskustvo života na otoku. Iseljavanje preko oceana uspostavlja se kao osobitost otočnog života, pri čemu se migrantsko iskustvo Olibljana očituje na svakom koraku i reflektira u otočnom krajoliku, lokalnom dijalektu prožetom amerikanizmima i samom identitetu Olibljana.

Migracija po svojoj prirodi povezuje otoke s drugim mjestima (King, 2009: 77). Na primjerima Silbe i Oliba migracija je neizostavna referenca za razumijevanje prošlosti i sadašnjosti otokâ, ali i preduvjet razumijevanja identiteta čija dijasporičnost upućuje na izvanotočne perspektive i iskustva. Koncept dijasporičnosti ključan je u razumijevanju oblikovanja identiteta i pripadnosti jer omogućuje reflektiranje procesa stvaranja doma onim migrantima čiji je život obilježen neprestanim kretanjem i nadilaženjem otočnih granica. Takva dijasporičnost ne podrazumijeva hermetičnost i fiksnost otočnih zajednica, već je premrežena raznovrsnim praksama mobilnosti i implicira multilokalnost koja nadilazi nametnuta ograničenja otočnih rubova (Brah, 1996: 194). Na simboličkoj razini, oba otoka svoje međusobne odnose i predodžbe zasnivaju na povijesno naslijeđenim poslovičnim animozitetima u kojima se iščitava predmigracijska prošlost otoka te kroz koje je moguće razumijeti dinamiku naslijeđenih klasnih, ekonomskih i kulturnih osobitosti i identitarnih specifičnosti. Pritom je nužno obratiti pažnju na dinamiku arhipelaškog iskustva Silbe i Oliba u sinkronijskoj i dijakronijskoj perspektivi, ali isto tako imati na umu da je osjećaj pripadnosti u otočnim zajednicama oblikovan u specifičnom povijesnom, društvenom, ekonomskom i kulturnom kontekstu. Odgovore na ta pitanja moguće je pronaći u svjetlu transnacionalne paradigme migracijskih studija koja može osvijetliti ambivalentnu prirodu pripadnosti, pritom ne zanemarujući praktično iskustvo blizine i udaljenosti koje su stekli sami otočani. Kada je riječ o Silbi i Olibu, ta iskustva nesumnjivo su povezana s perspektivom kopna koja i dalje utječe na živote otočana. Stoga bi opasku Godfreyja Baldacchina o privlačnosti redukcionizma u istraživanju otoka trebalo shvatiti kao upozorenje koje može preusmjeriti analitički fokus prema iskustvima otočana te odmaknuti od stereotipnih pretpostavki (Baldacchino, 2008: 39). Braudelovo opažanje o dvostrukom životu sredozemnih otoka, njihovu unutarnjem skučenom i intimnom životu, često nesrazmjernom važnoj ulozi na pozornici svjetske povijesti (Braudel, 1972: 150), čini se indikativno za razumijevanje olipskog i silbljanskog iskustva. Uz dominantno, vanjsko lice otokâ kojim dominiraju popularne javne impresije, unutarnji odnosi i procesi otkrivaju bogati život, ujedno i istraživački potencijal, koji nas upozorava da je nadilaženje otočnih granica gotovo pravilo koje obilježava život otočana, a ne izuzetak. Upravo su te prakse umrežavanja različitih prostora i nadilaže-

nja otočnih granica relativizirale poimanje fizičkih udaljenosti (Bjarnson, 2010: 223). S obzirom na to da je povijest i sadašnjost obaju otoka obilježena nadilaženjem prostornih ograničenja, prakse privremenog ili trajnog izbjivanja izvan otokâ bitno su odredile osjećaje pripadnosti otoku, kriterije prema kojima se netko može nazvati otočaninom te posljedično i sam odnos prema otoku kao ishodištu identifikacijskih procesa.

Bilo da je riječ o ekonomski uzrokovanim povremenim prelaženjima otočnih granica bilo višegodišnjem izbjivanju izvan otoka, na pitanja pripadnosti otoku koja čine okosnicu promišljanja otočnih identiteta pokušat će se odgovoriti temeljem analize građe prikupljene terenskim etnografskim istraživanjima. Što znači pripadati otoku, nazivati se otočaninom ili polagati pravo na otok u trenutku kada migracijska iskustva brišu tradicionalno uspostavljene kriterije rezidencijalnosti? Kako migracijsko, izvanotočno iskustvo redefinira otočni krajolik, odnos prema otočnom prostoru, dijalekte i kako mijenja predodžbe otočana o njima samima? Krije li se u podjeli otoka na priobalne ili udaljene rizik eskapizma (King, 2009: 54) ili nas takva podjela može nagnati na promišljanja onkraj otoka kao fizičke lokacije? Na navedena pitanja pokušat će se odgovoriti uvažavajući kompleksnost i višeslojnost povijesnih, društvenih i kulturnih specifičnosti Silbe i Oliba, ne zanemarujući praktična iskustva blizine i udaljenosti iz perspektive samih otočana. Bilo da je riječ o dijasporičnim identitetima, otočnim zajednicama izvan otoka, redefiniranju granica otočnih svjetova ili suvremenim kulturnim pojavama, insulariziranosti identiteta ne smijemo pristupiti kao pasivnom usvajanju nametnutih perspektiva, već kao dinamičnom procesu koji otkriva iskustvo otočana.

SILBA – OD POMORSKOG OTOKA DO UMJETNIČKE INSPIRACIJE

Silba je najsjeverniji otok zadarskog arhipelaga, udaljen 29 nautičkih milja od grada Zadra. S površinom od 15 km² i s današnjih tristotinjak stalnih stanovnika, pripada grupi malih jadranskih otoka (Magaš i Brkić-Vejmelka, 2013: 20–21). Silbljana je sve manje još od prvog popisa 1857. godine kada je Silba imala 1559 stanovnika, pa sve do 1900. godine kada službeni popis navodi 1100 otočana (Korenčić, 1979). Dvije asocijacije dominiraju javnim diskursom kada je riječ o otoku Silbi. Za neotočane i turiste, otok Silba s istoimenim naseljem jedan je od rijetkih hrvatskih otoka na kojem je zabranjen promet motornim vozilima. Upravo je stoga Silba često percipirana kao prirodni raj, lišen gužve i prometnih zastoja, okružena kristalno čistim morem pa je nerijetko doživljena i kao utočište umjetnika i alternativne scene. Takva javna impresija svoje uporište ima u sedamdesetim godinama 20. stoljeća kada otok Silbu „otkrivaju” turisti smješteni u tada aktivnom nudističkom kampu, kao i pripadnici alternativne glazbene scene koji u otočnom ambijentu prepoznaju potencijal za umjetničko stvaralaštvo. Rajske vizure otoka nisu samo rezultat „otkrića” ludih sedamdesetih ili suvremene turističke perspektive, već u današnje vrijeme i samih otočana koji konotaciju raja vezuju za ekonomski prosperitet otoka u



Slika 1. Spomenik *Jedra Šime Vulasa* u središtu Silbe.

Autor fotografije: Tomislav Oroz

minulim stoljećima. Poslovično prisjećanje na zlatna vremena Silbe, u kojoj „se raj uživa” (Jurić, [1910] 2005: 13), posljedica je izrazite orijentacije otoka prema moru, „onom polju, odakle su Silbljani crpjeli svoje blagostanje”, kako to bilježe pisci početkom 20. stoljeća (Jurić, [1910] 2005: 13). U kontekstu dominantne pomorske orijentacije otočne ekonomije, suvremena asocijacija Silbe kao kapetanskog otoka ne ukazuje samo na ekonomske nijanse otočne prošlosti već i na simboličko pozicioniranje vlastitog identiteta u kojem dominira isticanje kapetanskog zanimanja kao svojevrsne obiteljske časti, ali i refleksije slojevite interne socijalne i klasne stratifikacije. Iako se otočna i neotočna perspektiva Silbe čine dijametralno suprotne, u kulturološkoj analizi takve se perspektive nadopunjuju jer omogućuju razumijevanje slojevitosti i dinamičnosti življenja na otoku. Otočne granice za koje Peter Hay smatra da „pozivaju na transgresiju, inspiriraju nemirnost i zahtjevu nadilaženje” (Hay, 2006: 23), u slučaju Silbe ujedno su i dominantna odrednica otočne prošlosti i sadašnjosti te kontrast čvrsto ukorijenjenim popularnim shvaćanjima otočnog ambijenta kao sedentarnog, statičnog i prostorno ograničenog. Šarolikost migracijskih praksi u širokom rasponu od povijesno potvrđenih privremenih ekonomskih migracija u vidu pomorskog zanimanja, preko migracija u preookeanske zemlje i višegodišnjih izbjivanja, do suvremenih pojava migracija životnog stila pokazuje se kao obilježje otočnog života u prošlosti i sadašnjosti.

Posjetitelji Silbe ne mogu ne zamijetiti spomenik koji dominira otočnim krajolikom. Totemski oblik spomenika „Jedra” kipara Šime Vulasa (Srhoj, 2014: 1), smještenog u brodskom pristaništu, ne reflektira toliko ekonomsku realnost današnjice, ali evocira sjećanja na prošlost kapetanskog otoka na kojem je pomorstvo određivalo dinamiku života pretvarajući Silbu u „maritimno gnijezdo” (Bošnjak, 1961: 35). Spomenik koji je postao svojevrsnim „vizualnim simbolom Silbe” (Domljan, 2013: 236) samo je jedan u nizu brojnih prostornih markera koji navode na iščitavanje pomorske tradicije otoka. Arhitektonska vizura Silbe sa specifičnim kapetanskim kućama nastalim većinom u drugoj polovini 18. stoljeća (usp. Starešina, 1971: 59) čini prvotnu impresiju gotovo dominantnim motivom otočnog prostora. Tijekom terenskih etnografskih istraživanja brojni su sugovornici ponosno ukazivali na tragove pomorske tradicije Silbe i u vlastitim životnim prostorima. Gotovo svaki razgovor s potencijalnim sugovornikom započinjao je prezentacijom kućnih predmeta poput obiteljskih fotografija, slikarskih portreta predaka kapetana, pribora za jelo, dijelova brodske opreme poput busole ili pokazivanjem godine uklesane u kamenu iznad dvorišnih vrata, upućujući na pomorsku orijentaciju otoka i njegov urbani karakter. Tome svjedoče i radovi o Silbi iz šezdesetih godina 20. stoljeća koji spominju „kamene palače, salone i kuhinje opremljene skupim unikatnim namještajem, uvezenim često iz veoma dalekih i egzotičnih zemalja” (Domljan, 2013: 235). Izvorišta konstatacija o neobično bogatoj pomorskoj tradiciji Silbe (usp. Domljan, 2013: 234) može se povijesno potvrditi već od 16. stoljeća (Bošnjak, 1961: 25) i traju sve do kraja 19. stoljeća (usp. Nikočević 1983: 7). Riječ je o razdoblju u kojem je Mletačka Republika svoje posredništvo između sjeverne Europe i Levanta učvršćivala izgrađujući sustav pomorskih ruta uzduž istočnojadranske obale. Venecija je otoke doživljavala kao važna geostrateška uporišta, svojevrsnu „mletačku stacioniranu flotu” (Braudel, 1972: 149) o čemu svjedoči i riječ *costeggiare* koja je značila slijediti obalu, ploviti danju i koristiti prirodnu zaštitu otočnih luka noću (Braudel, 1972: 103). U tom razdoblju Silba je otok kraj kojeg prolaze „manji brodovi na putu iz Mletaka u Zadar” (Fortis, [1774] 2006: 6). U navedenom kontekstu intenzivne komunikacije kao najizrazitije osobine Mediterana ranog novog vijeka (Braudel, 1972: 276) naizgled prostorno marginalna Silba bila je uključena u trgovačke mreže koje su figurirale kao svojevrsni „životvorni krvotok Mediterana” (Braudel, 1972: 276). Ekonomski prosperitet koji je izgradio Silbu vezan je većim dijelom za 18. stoljeće kada su pomorci i kapetani sa Silbe plovili Mediteranom i europskim obalama Atlantika (Vigato, 2013: 171) i kada je Silba postala „jedno od najvažnijih hrvatskih otočnih pomorskih središta” (Mirošević i Faričić, 2013: 149). Ustrajnost maritimne orijentacije Silbe (Bošnjak, 1961: 19) bila je očigledna u stvaranju trgovačke flote u vlasništvu određenih obitelji, a koja je trgovala duž Mediterana (Bošnjak, 1961: 25–27). Bilješku o pomorskoj orijentaciji Silbe u 18. stoljeću donosi i Alberto Fortis kada navodi da „Silba obiluje pukom koji se bavi pomorstvom i puna je stadâ” (Fortis [1774] 2006: 7). Napoleonski ratovi, nestanak Mletačke Republike i poče-

tak modernizacije brodskeg prometa tijekom 19. stoljeća uzrokovali su ekonomsku stagnaciju koja se posljedično odrazila i na demografska kretanja na Silbi. Pokušaji revitalizacije pomorske orijentacije otoka dvadesetih godina 19. stoljeća, kada na širem jadranskom prostoru dolazi do obnove brodarstva (usp. Starešina 1963: 417), bili su kratkog vijeka. Nešto kasnije, pojavom parobrodarskih društava jedrenjaci su nestali sa svjetskih mora (usp. Mirošević i Faričić 2013: 253).

Vanjsko, javno lice Silbe s pomorskom baštinom i kapetanskom tradicijom kao najistaknutijim dijelom otočne povijesti vrlo je često u kazivanjima Silbljana isticano kao reprezentativno i predstavljano kao temelj identiteta otočne zajednice. Žanrovske osobitosti usmenopredajnih reprezentacija prošlosti svjedoče o simboličkom odnosu zajednice prema vlastitoj prošlosti, upućujući na isprepletenost povijesnih referenci, društvenih promjena i simbolizma naracije (usp. Agoston Nikolova, 1989: 21). U takvom simboličkom imaginariju povezivanje otočne tradicije s obiteljskim pretcima koji su obnašali kapetanske dužnosti pridonosi održavanju vrlo monolitne gospodarske i društvene slike otoka. Ponosno isticanje obiteljske časti i njezino vezivanje za kapetansko zanimanje navodi na preispitivanje onih ekonomskih praksi i zanimanja koje diskursi prešućuju, a koja su iz današnje perspektive označena kao nereprezentativna. Njihovo simboličko pozicioniranje i vrijednosno stratificiranje otkriva unutarnje mehanizme društvene zajednice i pomaže u razumijevanju kompleksnijeg mozaika društvenih odnosa i klasnih slojevitosti. Radovi s početka 20. stoljeća u opisima silbljanskih znamenitosti posebno naglašavaju pomorsku prošlost (Jurić, [1910] 2005). Čak i četveropoljni grb Silbe u svom zadnjem polju prikazuje jedrenjak kao simbol pomorske orijentacije otoka. Za pomorsku orijentaciju otoka vezuje se i ribarstvo koje se često u radovima spominje kao preteča brodarstva (Cvitanović, 1962: 447), dok etnografske bilješke zabilježene tijekom istraživanja provedenih osamdesetih godina spominju ribarstvo kao važnu gospodarsku djelatnost na Silbi, ali „u drugom planu, iza vrlo razvijenog pomorstva” (Tomljenović, 1983: 45). Poljodjelstvo i stočarstvo kao oblici otočne ekonomije nerijetko se spominju kao sekundarne ekonomske prakse silbljanskog gospodarstva. Analiza intervjua provedenih 2018. godine na Silbi pokazuje da otočani u samopercepciji vlastitog urbanog identiteta često isključuju zemljičarstvo smatrajući ga karakterističnim za susjedni otok Olib. Pripisivanje zemljičarske tradicije Olibu, naznačene u otočnom grbu prikazom vinove loze, vrlo je često koreliralo s poslovičnim međuotočnim animozitetima unutar kojih se klasne i kulturne percepcije stanovništva na susjednom otoku rangiraju niže u vrijednosnom smislu. S obzirom na to da su tijekom povijesti Olibljani često boravili na Silbi kao nadničari, njihov niži društveni status (u očima Silbljana) nerijetko je u kazivanjima okarakteriziran kao nezavidan i povezan s teškim fizičkim radom. Etnografske bilješke iz osamdesetih godina navode da se „sami Silbljani ne osjećaju 'seljacima' već stoljećima” (Nikočević, 1983: 7). Zemljičarstvo se ne vezuje samo za otočni krajolik Silbe već i za širi prostor arhipelaga, točnije otoke poput Pašmana i Paga na kojima su posjedi Silbljana bili povjereni „tamošnjim seljacima

uz određenu kolonatsku (zakupničku) rentu” (Starešina, 1971: 53). Činjenica da su sugovornici sa Silbe isticali plovidbu i potisnuli poljoprivredu u svojim naracijama o prošlosti, pokazuje kako su doživljavali svoj otočni identitet koji je snažno utemeljen u maritimnoj baštini kao uvjetu ekonomskog prosperiteta. Vinogradarstvo i negativne asocijacije sa zemljoradništvom općenito vezani su za događaje u drugoj polovini 19. stoljeća, točnije iseljavanje sa otoka i nemogućnost da se obnovi nekoć slavno zlatno doba Silbe.

Urbano lice i zemljoradničko naličje koje se razotkriva analizom diskursa o Silbi ukazuje na slojevitost interne društvene stratifikacije, ali i na vrijednosne percepcije pojedinih slojeva otočne zajednice. Neki su autori povezanost Silbljana sa zemljom tumačili kao enigmatičnu privrženost prema zemlji argumentirajući je eksplicitnom atavističkom samorazumljivošću (Starešina, 1971). Takva tumačenja treba uzeti s oprezom jer počivaju na naknadnoj esencijalizaciji raznolikih društvenih praksi, bez uzimanja u obzir kulturološke reaproprijacije unutarnjih klasnih hijerarhizacija. Neki autori, poput Starešine, pomorsko lice i zemljoradničko naličje otoka objašnjavaju sintagmom dvojne kulture na Silbi. Takva dvojnost ogleđa se u njegovu zapažanju da je još od 17. stoljeća „Silbljanin (...) bio tip čovjeka koji, s jedne strane, oličava u sebi kolona motičara vezana za zemlju, a s druge strane brodovlasnika kapetana i uopće pomorca vezana za široko more” (Starešina, 1963: 417). Prepoznajući takvu dvojnost kao rezultat patrijarhalnosti i konzervativizma izniklog iz rudimentarnog gospodarstva kolonatskog tipa te naprednih shvaćanja koja su na otok došla s razvojem brodarstva, autor tezi o dvojnosti kulture pripisuje rodna obilježja i esencijalističke perspektive. Dvojtvo evidentno „u licu pojedinog Silbljanina” (Starešina, 1963: 417) vezano je za snažnu dihotomiju proizašlu iz patrijarhalnog društvenog uređenja u kojem je žena označena kao utjelovljenje kontinuirane rezidencijalnosti, dok su muškarci percipirani kao nositelji naprednih shvaćanja što je objašnjeno kozmopolitizmom koji proizlazi iz vezanosti za izvanotočne prostore. Iako je takva podjela diskutabilna, pa čak i kod samog autora dvosmislena na više mjesta,² indikativna je detekcija urbanih i građanskih te ruralnih zemljoradničkih identitetskih odrednica upisanih u identifikacijske procese na Silbi. Identifikacija Silbljana pritom nije proizišla iz otočnog krajolika obilježenog zemljoradnjom i pomorstvom, već iz diskurzivno stvorenog socijalnog prostora čija dramaturgija obilježena dvojnošću kulture artikulira (ne)poželjne kriterije pripadnosti otoku. Starešina objašnjava takvu ambivalentnost otočnog života kriterijima rezidencijalnosti/odsutnosti, upućujući time na podjelu koja više govori o unutarnjim, nenapisanim pravilima (samo)poimanja u odnosu na društvene vrijednosti nego o procesualnosti koja je bitna za razumijevanje kompleksnosti otočne zajednice. Takva diskurzivna esencijalizacija i

² Autor navodi da su se žene s drugih otoka udavale za Silbljane, stoga je i teza o ženama kao „vjernim čuvaricama kućnog praga”, sedentarnim i statičnim nositeljicama partijarhalnosti, upitna na više razina.

njezine vrijednosne posljedice prisutne su u učestalom naturaliziranju veze između ljudi i zemlje, ali i u opisu stočarstva koje je okarakterizirano kao primitivno (Vigato, 2013: 171). Postavlja se stoga pitanje zašto se u internim vrijednosnim rangiranjima favorizira pomorstvo i kako je otpor u identificiranju otoka sa zemljoradničkim aspektom gospodarstva utjecao na formiranje silbljanskog identiteta. Čini li temelj otočnog identiteta Silbe ukorijenjenost u fizički prostor otoka ili umreženost u simboličke socijalne mreže koje se oblikuju onkraj granica otoka? Slijedom toga, jesu li translokálnost i prekoračenja otočnih granica preduvjet silbljanskog identiteta?

Odgovor na ta pitanja mora uzeti u obzir povijesni kontekst, koji se često ističe kao glavni argument za trenutačno stanje na Silbi kako ga opisuju otočani. Tijekom etnografskog istraživanja, pitanja o životu na otoku danas ili pitanja o problemima vezanima za veze s kopnom vrlo su često inicirala odgovore koji su bili vezani za prošlost, koja je prema mišljenju sugovornika odredila današnju situaciju. Jedna od ključnih referenci u takvim naracijama koje odlikuje historizirana sadašnjost vezana je za sredinu 19. stoljeća, odnosno 1852. godinu kada Silbljani otkupljuju otok od Lošinjanina Raguzina.³ Za otok koji je unazad nekoliko stoljeća bio u vlasništvu različitih mletačkih obitelji,⁴ Silbljani su isprva plaćali godišnju rentu u naturi (Vigato, 2013: 170), a od 1770. godine u novcu što je direktna posljedica uspona novčane ekonomije zbog razvoja brodarstva (Starešina, 1971: 4). Otkupom otoka dokinut je kolonatski sustav što je imalo direktne posljedice po društveni status otočana. No naizgled pozitivna pojava osujećena je pojavom peronospore koja se u zadarskom arhipelagu pojavljuje prvi put upravo na Silbi (Mirošević i Faričić, 2013: 255). Pojava filoksera na Silbi, ubrzo nakon što je poharala francuske i talijanske vinograde, uzrokovala je daljnje gospodarsko slabljenje otoka. Mirošević i Faričić analizom demografskih kretanja na Silbi u razdoblju od 1857. do 2011. godine ukazuju na korelaciju demografskog i gospodarskog pada u drugoj polovini 19. stoljeća, što za posljedicu ima „prve snažnije iseljeničke valove s otoka” (Mirošević i Faričić, 2013: 251). Dok su ostali otoci u neposrednoj blizini Silbe u razdoblju od 1857. do 1910. bilježili demografski rast, Silba gubi 40,4 % stanovništva (Mirošević i Faričić, 2013: 255). Demografski pad nastavlja se i nakon Prvog svjetskog rata (Mirošević i Faričić, 2013) te gotovo tijekom čitavog 20. stoljeća. Administrativna

³ Otkup Silbe 19. ožujka 1852. od Lošinjanina Raguzina M. koji je kupio Silbu od Morosinija za 28 500 dukata.

⁴ U 15. stoljeću spominje se zakupnik Silbe, plemić Šimun Detrešić, dok je zadnji zakupnik bio Benedikt Soppe. Za vrijeme Mletačke Republike odlučeno je da će se prodati sva državna dobra pa je Ivan Krstitelj Soppe sa svojim sinom Franom kupio Silbu 20. srpnja 1639. godine za iznos od 12 350 dukata. Iduće godine otok je pripao Jerolimu Boru, potom se 1695. godine spominje kao vlasnik Mlečanin Antun Marija Surian koji je bio potomak Dominika Contarinija i nasljedstvom dobio Silbu. Još 1778. godine Contarinijevi su bili vlasnici otoka, a od 1808. godine Silba je u vlasništvu mletačkih patricija Morosinija (Starešina, 1973: 2) – stekli su otok kupnjom ili nasljedstvom između 1778. i 1808. godine.

reorganizacija i promjena političke konstelacije nakon Drugog svjetskog rata dodatno su unazadile društveno-gospodarsku situaciju na otoku, pa se „Silba kao i svi zadarski otoci spontano razvijala u uvjetima dvostruke periferije – u odnosu na državno i u odnosu na regionalno političko-ekonomsko središte” (Mirošević i Faričić, 2013: 255). Migracijsko obilježje otočnog života koje je nastalo kao odgovor na izazove življenja na otoku, različitim se ritmovima manifestiralo u različitim oblicima ovisno o društvenim, političkim i gospodarskim prilikama u širem okruženju. Na prijelomu stoljeća odlazi se u obližnji Zadar ili Trst te u u preookeanske zemlje poput SAD-a i Argentine (Rudan *et al.*, 1987: 241), stoga Ljubomir Jurić 1910. godine bilježi da je na Silbi velik broj kuća koje se mogu povoljno iznajmiti „budući su im vlasnici po svijetu ili drugđe u službi nastanjeni” (Jurić, [1910] 2005: 18). Takvo opažanje ne samo da upućuje na demografska kretanja već i na začetke turističkog interesa u otočnom prostoru kada se grade prvi smještajni i ugostiteljski objekti za turiste (Brkić-Vejmelka, 2013: 287). Silba se na turističkoj karti može detektirati još u prvoj polovini 19. stoljeća. Jadranka Brkić-Vejmelka bilježi da je prvo turističko putovanje s ciljem upoznavanja prirodnih i kulturnih ljepota istočne jadranske obale organizirano 1837. godine kada je uspostavljena brodska veza od Trsta do Kotora. U itinerar je bila uključena i Silba (2013: 286). Začetci turizma na Silbi sežu tako u 19. stoljeće, ali turizam postaje više od kurioziteta tek tridesetih godina 20. stoljeća. Tako se 1930. godine osniva Društvo za poljepšanje mjesta i promet stranaca, koje već 1932. godine mijenja naziv u Udruženje za unapređenje turizma (Brkić-Vejmelka, 2013: 287). Silba, Pag i Zlarin 1938. godine proglašeni su jedinim sjevernodalmatinskim otočnim naseljima u Primorskoj banovini koja imaju status turističkog mjesta. Iste godine Silbu posjećuje 581 turist (Mirošević i Faričić, 2013: 256). Od 1955. godine na Silbi se otvara nekoliko turističkih radničkih odmarališta (Brkić-Vejmelka, 2013: 293).

Sadašnja impresija Silbe kao otoka umjetnika i utočišta alternativne scene nastaje u sedamdesetim godinama 20. stoljeća u tadašnjem nudističkom kampu kada alternativni umjetnici, glazbenici i performerer osnivaju koloniju koja stječe kulturni status „u kulturnim miljeima i umjetničkim krugovima” (Nikačević, 2018: [s.p.]). Istovremeno industrijski uzlet Zadra privlači okolno stanovništvo pa Silbljani počinju ubrzano napuštati otok (Mirošević i Faričić, 2013: 257). Antologijska ostvarenja jugoslavenskog glazbenog novog vala, s kulturnim bandom Azrom, prema nekim autorima i svjedocima vremena nastala su upravo na Silbi na kojoj inspiraciju pronalazi frontman Azre Branimir Johnny Štulić. Za pripadnike glazbene scene posebno je bila inspirativna plaža Dobra voda „u kojoj su mladi stvaraoci oslobođeni bilo kakvog pritiska u kreativnoj dokolici stvarali mrežu poznastava” (Nikačević, 2018). Već prije pozicioniranja Silbe kao utočišta alternativne umjetničke i glazbene scene, otok su svojim prisutstvom promovirali poznati intelektualci, umjetnici i znanstvenici koji su tamo boravili (Brkić-Vejmelka, 2013: 290). Među njima su posebno značajni skladatelji Igor Kuljerić i Bruno Bjelinski koji je na Silbi i

umro. I danas otočnim krajolikom dominiraju skulpture, u samom mjestu nalazi se i umjetnička galerija na otvorenom kiparice Marije Ujević-Galetović. Kipovi žena mačaka u otočnom prostoru, skulpture na pročeljima kuća, ali i umjetnički performansi poput onog basista grupe Let 3 Damira Martinovića Mrle čine uobičajenu vizuru suvremene Silbe.

Silba je tih četiri, pet godina bila kult mjesto, naš prostor slobode. Tamo se skupljala posthippie škvadra: ljudi duge kose, koji vjeruju u ideale mira i ljubavi, puno se sviralo (...) Uglavnom, dođeš tamo, budeš mjesec dana i podivljaš. U šumi smo spavali, po hranu i vodu odlazili u selo. Idealno mjesto za duhovni razvoj omladine! Plaža je tamo karipskog tipa, s prekrasnim bijelim pijeskom u moru tirkizne boje, na obali lete komarci i trče komadi. Kamp je bio naturistički, jednostavno smo se uklopili u taj svjetski trend. U grmovima se non-stop sviralo, bilo je dosta opušteno što se društvenih i političkih nazora tiče. Seksualnih pogotovo, možda čak i razvratno u nekim elementima. (Petrinović, 2006: 51–52).

Tijekom intervjua Silbljani su isticali da je prodaja otočne zemlje neotočanima primjer izgubljenog doticaja s otokom kao simboličkim ishodištem silbljanskog identiteta. Pritom je pozitivnom doživljena praksa susjednog otoka Oliba na kojem se zemlja ne prodaje neotočanima, što se često pripisivalo društvenoj koheziji Olibljana koji su opstali kao zajednica unatoč znatno dramatičnijim posljedicama emigracije po sam otok (Oroz i Urem, 2015). No analiza raznovrsnih diskursa o Silbi pokazuje da je neidentificiranje sa zemljom i njezinim simboličkim potencijalom odraz maritimnog nasljeđa otoka u kojem je pomorstvo preuzelo značenje najvažnijeg zanimanja. Povijesni i društveni aspekti pomorstva s kojim je izlazak izvan granica otoka bio preduvjet i temelj silbljanskog identiteta, pokazuju kako zemlja kao takva nije bila ključan referent identiteta. Marginalna pozicija poljodjelstva te s njom povezane negativne društvene i klasne konotacije otkrivaju da su procesi formiranja identiteta na Silbi počivali upravo u izvanotočnim prostorima u kojima je dolazilo do međukulturnih dodira koji su definirali identitet silbljanske zajednice. Današnja je situacija također indikativna za razumijevanje translokalnog karaktera silbljanskog identiteta jer su mnogi Silbljani nastanjeni u gradu Zadru, ali zadržavaju otočnu adresu u osobnim dokumentima. Osim pogodnosti koje se u javnom diskursu često ističu kao jedini razlog takve situacije, intervjui su pokazali da brojni otočani to ne gledaju samo kroz prizmu osobne koristi već i kroz formalno priznanje simboličke privrženosti otoku. Stoga je i pojava umjetničke scene tijekom sedamdesetih godina bila moguća jer nije zadirala ni propitivala silbljansku zajednicu, njezinu opstojnost i temelje na kojima oblikuje svoj identitet. Štoviše, u krajnjem je slučaju pridonosila slici Silbe kao otoka otvorenog novim kulturnim strujanjima, odnosno fenomenima koji su dolazili izvan samog otoka i oplemenjivali simboličku reprezentaciju Silbe.

Na tragu „pozitivne” i „kreativne” slike Silbe nastale tijekom sedamdesetih godina, suvremeni doseljenici na otok pronalaze svoje mjesto na otoku inspirirani nasljeđem umjetničkih strujanja i alternativnim tendencijama otvorenog otočnog prostora. Intervjui provedeni s nekima od njih pokazuju da Silba za njih figurira kao prostor u kojem se sljubljuju popularne predodžbe otoka općenito, ali i specifične osobitosti silbljanske zajednice. Uz dominantne diskurse „otkrića” koji metafore „rajskog otoka” i „djevičanske prirode” čine osobito intrigantnim, interpolacija drugačijih životnih stilova u otočni ambijent te pozitivne reakcije zajednice pokazuju se osobito privlačnima. Nerijetko se argumentiraju „atmosferom Silbe”, „pozitivnom energijom”, „nečim drugačijim”, „slobodnim otokom”. Individualizam i kreativnost koje su doseljenici isticali kao svoj pristup životu, u slučaju Silbe nisu uvjetovale (auto)getoizaciju doseljenih. Doseljenici kontakte sa zajednicom otočana smatraju poticajnim faktorom. Štoviše, i mjesni odbor Silbe u trenutku su istraživanja činili pojedinci koji nisu podrijetlom s otoka, ali koji svojim radom pridonose boljitku mjesta. U kontekstu lokalnih i političkih odnosa na drugim hrvatskim otocima, tradicionalnih pravila zajednice i otvorenosti za promjene koje dolaze izvan otoka, primjer Silbe na kojoj su u okviru mjesnog odbora upravljale žene (neke od njih nisu podrijetlom sa Silbe), pokazuje kako se otočni identitet izgrađuje u kompleksnim društvenim mrežama koje nadilaze barijere zadane rubnim dijelovima obale. Bilo da je riječ o sudjelovanju u umjetničkom životu zajednice kroz organizaciju izložbi, performanse otvorene svim otočanima, zajedničke večere i druženja bilo da je pak riječ o jutarnjem ispijanju kave s domaćima u mjesnim kafićima, identitet Silbe obilježen je kontinuiranim nadilaženjem otočnih barijera i u otoku fiksirane rezidencijalnosti te umreženošću u šire maritimne prostore onkraj fizičkih granica otoka.

OLIPSKA ODISEJA – IZMEĐU OTOČNOG ZAVIČAJA I TRANSNACIONALNIH SOCIJALNIH MREŽA

Svatko tko posjeti Olib vrlo brzo po dolasku stječe dojam da se tamo ništa ne događa. Na udaljenom *škoju* od 26 km², marginalnom u turističkom smislu, život se odvija nekim drugačijim ritmom. Za razliku od turistima zakrčenih gradskih središta na kopnu u kojima je ritam svakodnevica određen brzom izmjenom gostiju, na Olibu je slika bitno drugačija. Jedan *pub* iz kojeg dopiru klasici *bluesa*, jedan restoran zatvoren veći dio godine te nekoliko klupica u luci na kojima lokalno stanovništvo željno iščekuje pristanak broda čine uobičajenu vizuru Oliba. No unatoč zamkama prvog dojma iza naizgledne bezdogađajnosti kriju se dinamični kulturni procesi koji otkrivaju pravo lice otoka lišeno kopnenih stereotipa. Dolazak među domaće stanovništvo i oslušivanje razgovora vrlo brzo raskrinkava tobožnju bezdogađajnost, ali i naličje naizgled usporenog otočnog ritma koji se kroz turističke naočale pričinjava kao dio otočne idile. Naracije o emigraciji u preookeanske

zemlje, priče o rodbini, djeci i unucima s druge strane Atlantika, prisjećanja na vrlo često dramatične scene odlaska s otoka figuriraju kao konstantna referenca u svakodnevnim razgovorima Olibljana. Odlazak s otoka nije bio samo traumatična točka u životima pojedinaca već i kompleksan društveni fenomen koji je imao značajne posljedice za otočnu zajednicu. Statistika pokazuje da se samo u drugoj polovini 20. stoljeća, točnije između 1948. i 2001. godine, broj stanovnika na otoku smanjio s 914 na 147, dakle za 83,9 % (Faričić i Magaš, 2002: 42). Ispod površine statističkih pokazatelja, naracije Olibljana o emigraciji, o razdvojenim obiteljima i višedesetljetnim priželjkivanjima povratka na rodni otok razotkrivaju dramatičnost društvenog iskustva malene otočne zajednice koja je otočni prostor zamijenila užurbanim ulicama New Yorka. Klasne, ekonomske, društvene i kulturne promjene kroz koje su prošli pojedinci dolaskom u novi svijet uvelike su redefinirale živote migranata, ali i osjećaj pripadnosti otoku, poimanje zajednice, tradicije, kulturnog nasljeđa otoka i uopće identiteta Olibljana. Sadašnjost otoka, određena migracijskom prošlošću i upitnom budućnošću, Olibljani dijagnosticiraju kratkim i britkim odgovorom – *otok tone*. Referirajući se na dominantnu stariju populaciju, nizak prirodni priraštaj te višedesetljetni demografski pad koji su mjestimično usporili povratnici iz SAD-a, otok za Olibljane nije geografska realnost, već socijalni fenomen i kulturni konstrukt. *Otok koji tone*, na koji se referiraju Olibljani, i dalje je kontinuirana referenca u koncipiranju otočnog identiteta smještenog između slika prošlosti otoka te migracijskog lajtmotiva suvremenih društvenih prilika. Ambivalentnost otočnog iskustva koji ekvilibrira između prošlosti i migracijom oblikovane sadašnjosti i budućnosti, opominje da i otočni prostor i pripadnost njemu treba promišljati u kontekstu neprestanih kulturnih transformacija, a ne impostirane mu sedentarnosti i kulturne petrificiranosti. Kao što hrvatska etnologinja Ines Prica zaključuje, „otočnost primarno podrazumijeva neki odnos, neku prostornu, temporalnu ili iskustvenu dvojnost, ili pak višestrukost perspektiva, doživljaja i iskustava” (Prica, 2009: 6). Nadalje, zaključuje Prica, „imati otočnost u središtu osjećaja pripadnosti znači preuzeti dugotrajno naslijeđe složenog samopromišljanja rascijepljenosti, privremenosti, dijasporične pripadnosti” (Prica, 2009: 6). Na Olibu, višestrukost perspektiva i doživljaja pretpostavlja odvajanje od usidrenosti u fizički prostor otoka i provincijalnu lokalnost te ulazak u transnacionalne migrantske prostore koji nadilaze prostorna, politička ili kulturna ograničenja (Glick Schiller *et al.*, 1992; Basch *et al.*, 1994). U tim prostorima identitet se konstituira u širokom luku od diskurzivnih konstrukcija Oliba kao mjesta čežnje, preko narativnih uprizorenja olipske prošlosti, praktičnih iskustava olipske zajednice na američkom tlu, sve do povratnih migracija i kulturnih transfera u otočni prostor.

Identiteti Olibljana koji su u većem dijelu svoje povijesti osobna iskustva vezivali za izvanotočne prostore i društvene zajednice, dijelom su zasnovani na diskurzivnom oblikovanju graničnosti i centralnosti, lokalnosti i translokalnosti, koje treba propitati iz otočne perspektive i kroz optiku otočana. James Clifford zapaža da

„kretanje predstavlja konstitutivno djelovanje koje oblikuje centre, regije i teritorije koje prije početka kretanja nisu imale unutarnje značenje” (Clifford, 1997: 3). Otočni predznak migracijskog iskustva Olibljana stoga nalaže da se koncepti lokalnosti i pripadnosti ne promatraju ekskluzivistički i hermetično kroz prizmu sedentarnosti, već kao iskustvom konstituirane višestruke pripadnosti onkraj fiksnih granica koje konstituiraju značenja udaljenosti i blizine.

Migracije s Oliba bile su dio širih društveno-ekonomskih promjena na istočnom Jadranu. Prema demografu Ivanu Lajiću, glavni razlozi emigracije s dalmatinskih otoka bili su agrarna prenaseljenost, kriza u vinogradarstvu, vinska klauzula,⁵ zaduženost seljaka te faktori poput propasti brodogradnje i gospodarstva s jedrima (Lajić, 1992: 118). Krajem 19. i početkom 20. stoljeća veliki broj otočana s Oliba emigrirao je u prekooceanske zemlje, posebno u SAD. Neki autori, poput Ivina, tvrde da su postojala četiri razdoblja intenzivne migracije s Oliba. Prvi val bio je između 1910. i 1914. godine, uglavnom prema Argentini, Australiji i Sjedinjenim Američkim Državama. Većina emigranata bili su mladići, što je značajno utjecalo na demografske trendove na otoku. Drugi val počeo je nakon Prvog svjetskog rata, između 1920. i 1925. godine, a najčešće odredište bio je SAD. Treći val započeo je 1935. godine i trajao do 1940., dok je četvrti val počeo nakon Drugog svjetskog rata (Ivin, 2009: 90–92). Treći val izazvala je filoksera koja je uništila vinograde i oštetila gospodarstvo otoka. Prirodne katastrofe i nepovoljne okolnosti poput vinske klauzule prisilile su na emigraciju u potrazi za zaradom, bez obzira na visoku ili nisku plaću (Dragić, 2002: 339). Od tada, migracija je nit koja prolazi kroz život na otoku toliko da nijedna obitelj na Olibu nije ostala netaknuta. Posljedice transoceanske emigracije jasno se vide u statistici. U samo nekoliko desetljeća populacija se gotovo prepolovila. Prema popisu stanovništva iz 1953. godine na Olibu je od nekadašnjih 1495 s početka 19. stoljeća ostalo samo 805 stanovnika (Faričić i Magaš, 2002: 42), dok ih je tijekom ovog istraživanja bilo nešto više od stotinu. Nakon Drugog svjetskog rata započeo je još jedan intenzivan val emigracije, uzrokovan ekonomskim poteškoćama i političkim okolnostima.

No osim statističkih analiza, povijesnih i demografskih pristupa, postoje i kulturni i društveni pristupi migracijama. Kulturnoantropološki pristup usredotočuje se na to kako migracija utječe na stvarnost ljudi uključenih u migracijske procese. Stoga kulturna analiza ispituje kulturne razmjene, pregovaranje, prilagodbu i ponovno stvaranje novih životnih stilova u dinamičnim prostorima između zemlje podrijetla i zemlje doseljenja. Ako se migracija shvati kao višestupanjski, trajni proces (Čapo Žmegač, 2010: 235), odnosno kao „kultura u pokretu”, tada fokus kulturne antropologije propituje načine funkcioniranja migrantske zajednice, njihova pravila i sti-

⁵ Klauzula trgovinskog ugovora između Italije i Austro-Ugarske iz 1891. godine koja je omogućila uvoz jeftinog talijanskog vina na tržište Monarhije.

love života. U slučaju Oliba, kultura na koju se istraživači referiraju kao na tradiciju ili nasljeđe Oliba ne zaustavlja se na fizičkim granicama otoka. Naprotiv, kulturno-antropološka perspektiva kada je riječ o migracijama omogućuje razumijevanje kulture izvan fiksnih granica. Uz migraciju, koja dominira pripovijedanjem o povijesti otoka i zbog koje, kako kažu Olibljani, otok „tone”, transnacionalna iskustva nezaobilazan su okvir za razumijevanje suvremenog identiteta Olibljana.

Migracijsko iskustvo Olibljana nije samo potka društvenog sjećanja svih otočana već i vidljiva manifestacija u otočnom prostoru. Spomen-ploča koja se nalazi u dijelu sela koji nosi naziv *Igrišće* podsjeća na idealizirane dane predmigracijske prošlosti kada je većina Olibljana još uvijek boravila na otoku. Taj prostorni simbolički marker u blizini napuštenih i srušenih kuća najdramatičnije svjedoči o posljedicama migracije za život lokalne zajednice s obzirom na to da tekstualna evokacija otoka koji je odjekivao pjesmom sada nijemo svjedoči o izmještenom otočnom svijetu. Identitet iseljenih Olibljana uvelike je određen slikama otoka kakav je nekoć bio, ali i internim pravilima postajanja Olibljaninom neovisno o neposrednom iskustvu života na otoku. Vizualna reprezentacija transnacionalnog otočnog identiteta vidljiva je i u grbu Oliba koji simbolizira iseljenu zajednicu Olibljana u New Yorku, okupljenu oko Dobrotvornog društva Olib (Oroz i Urem, 2015: 122–138). Grbom dominira jabuka, svojevrsna refleksija na Veliku Jabuku unutar koje se nalazi slika kaštela iz 17. stoljeća, izgrađenog za obranu od pirata. Kula s olipskog grba i danas postoji na Olibu te reflektira prošlost otoka i početak njegova naseljavanja izbjeglicama iz Vrljike u Cetinskoj krajini (Magaš i Faričić, 2002: 41).

Kada je riječ o slikama Oliba kakvog više nema, nostalgija migranata i danas ima važnu ulogu u artikuliranju olipskog identiteta. Iseljenici s Oliba i njihovi potomci svoju privrženost Olibu manifestiraju na različite načine – od pripremanja otočnih specijaliteta u obiteljskom domu i tijekom zajedničkih okupljanja unutar Dobrotvornog društva Olib, preko nabave otočnog maslinovog ulja, domaćeg pršuta i sira ili specijaliteta koje mogu pribaviti jedino u zemlji podrijetla, pa sve do godišnjih okupljanja 14. svibnja. Taj je datum točka koja spaja i povezuje zajednice na obje strane svijeta. Tog dana otočani se prisjećaju događaja iz 1900. godine kada je Olib otkupljen od talijanskog plemstva (Cukar, 1970: 34). Proslava s obje strane Atlantika često se prati videopozivom, tako da je prostorno raspršena olipska zajednica na navedeni datum objedinjena zahvaljujući komunikacijskim tehnologijama. U trenutcima „kada zrakoplovi i telefoni komprimiraju prostor” (Clifford, 1997: 68), oni koji žive na Olibu i oni na drugoj strani Atlantika stvaraju društvene prostore u kojima komunikacija putem društvenih mreža i suvremenih tehnologija nadilazi fizičku udaljenost. Suvremene komunikacijske tehnologije, koje su prema Bjarnsonu „prednaci promjena u medijima i svakodnevnom diskursu” (Bjarnson, 2010: 222), okupljaju raspršenu olipsku zajednicu. To je vidljivo u djelovanju udruge *Friends of Olib Charity* koja na svojim Facebook-stranicama objavljuje fotografije otoka, ali i infrastrukturnih promjena koje se događaju zahvaljujući financijskoj podršci iselje-

nih otočana. Nostalgija za domovinom i zavičajem onih koji žive u SAD-u služi kao poticaj okupljanjima na kojima se oblikuje osjećaj pripadnosti, prakticiran i narativno oblikovan kroz sintagmu „biti doma”. Najbolji primjer takve nostalgije primjetan je u glazbenom stvaralaštvu Cine Pulišića, lokalnog glazbenika olipskih korijenja, ali s „trajnom adresom u New Yorku”, kako sam često ističe. Cine Pulišić snimio je glazbeni album nazvan *Jednom ću se vratiti*. Kako je navedeno na stražnjoj strani njegova CD-a, ali i u novinskim intervjuima, motivi za snimanje glazbenih zapisa proizašli su iz nostalgije i želje za izražavanjem ljubavi prema rodnom otoku:

Moja želja bila je stvoriti pjesme koje će ispričati priču onima koji u srcu nose svoj dom i obitelj, onima koji se sjećaju i poštuju svoje podrijetlo te koji znaju tko su, čak i ako su kilometrima udaljeni od svojeg rodnog mjesta. Bio bih zadovoljan ako oni koji slušaju moje snimke mogu shvatiti barem mali dio moje ljubavi i naklonosti prema mjestu svog porijekla. Neka nika-da ne zaborave svoje korijene i neka se vrate!

U popularnim pjesmama poput „Jednom ću se vratiti”, „American dream”, „Zapivaj otoče”, „Žao mi je”, „Srce mi vene”, „Olibe vratit ću se”, „Svoj na svome”, „Olibe, rodni dome” Pulišić evocira nostalgiju za svojim rodnom otokom. Nekoliko je pjesama na engleskom, neke su na hrvatskom, većinom na lokalnom čakavskom dijalektu u prepoznatljivom olipskom ruhu. Slike djetinjstva, motivi majke koja čeka povratak svog sina, putovanje života i posjedovanje domova na dva kontinenta motivi su albuma. Osim želje za povratkom, useljenici koji su se vratili u posljednjih nekoliko godina ostavili su kulturni trag na otoku, transformirajući mjesto koje su nekoć napustili.

Tijekom višekratnih etnografskih istraživanja na Olibu jedan od najčešćih motiva kojim bi započinjali intervjui s povratnicima bila je refleksija na posljedice migracije. Većinu stanovništva na Olibu danas čine povratnici iz SAD-a koji su šezdesetih godina 20. stoljeća napustili otok u potrazi za poslom. Ekonomska migracija, vrlo često smatrana privremenom, znala je trajati i po nekoliko desetljeća, pri čemu je mogućnost povratka uključivala cjelokupni proces promišljanja o povratku i pripreme za povratak. Među povratnicima s kojima su provedeni intervjui, velik je broj onih koji se nisu odlučili na konačan, trajni povratak. Povratak je za njih pretpostavljao povremene povratke na otok pri čemu se nerijetko dio godine provodio u SAD-u. S obzirom na vremensku udaljenost od obližnjeg kopna, ali i glavnog grada Hrvatske, mnogi su povratnici povremene odlaske u SAD okarakterizirali kao jednostavnije, često vremenski manje zahtjevne negoli put u Zagreb. Povratak koncipiran kao „samo jedan (potencijalno reverzibilan) korak u migranstkome kruženju, ali ne i kraj” (Čapo Žmegač, 2010: 235), reflektirao se i u koncepciji olipske kulture, tradicije, baštine te u redefiniranju otočnog prostora.

Povratnici su pokušali obogatiti novu stvarnost povratka na otok uvođenjem dobara na koja su se navikli tijekom svoje „privremene odsutnosti”. Kako drugačije objasniti kombinaciju pragmatizma stečenog u Sjedinjenim Državama, mediteranske



Slika 2. Golf-automobili na Olibu kao nezamjenjiv dio otočne svakodnevice.

Autor fotografije: Tomislav Oroz

sijeste, američkih kuća u ruralnoj Dalmaciji, uvezenih namirnica u zemlji koja je opčinjena domaćom hranom ili svakodnevne Skype-komunikacije s potomcima diljem svijeta, uparene s lošom komunikacijom s obližnjim kopnom? Možda su jedni od najupečatljivih simbola Oliba danas golf-automobili i *quadovi* koje se odmah susretne pri iskrcaju s trajekta. Iako na Olibu nema golfskih terena, navedena su se prijevozna sredstva pokazala vrlo praktičnima za povratnike jer pomažu starijim osobama

doći do onih dijelova otoka do kojih se prije moglo stići samo uz pomoć magaraca. Naljepnice koje dizajnom podsjećaju na poznate suvenire iz New Yorka, sa znakom srca u sredini, na Olibu su prilagođene dizajnom tako da je naziv New Yorka zamjenjen nazivom otoka. Kao takve, ponosno krase golf-automobile i *quad* vozila odražavajući dugo priželjkivani san o povratku. Iskustvo boravka u SAD-u reflektira se i u vizualnom smislu, pa su tako solarni paneli uvezeni iz SAD-a postavljeni na mnoštvu krovova, što čini Olib znatno drugačijim od većine drugih hrvatskih otoka. Oštar kontrast između romantičnog prikaza otoka koji su promovirali povratnici i otoka koji su preoblikovali samim povratkom, pokazuje da je osjećaj pripadnosti otoku oblikovan transformacijama načina života i koloriranim iseljeničkim iskustvom. Da bismo izbjegli (za)otočenje (Baldacchino, 2007: 2) i potencijalno pogrešnu reprezentaciju otočana iz kopnene perspektive, etnografsko istraživanje mora uvažiti kompleksnost olipskog društvenog prostora oblikovanog transnacionalnim praksama. Tumačenje olipskog identiteta kroz prizmu sedentarnosti i kontinuirane rezidencijalnosti stoga treba osvježiti onim što Avtar Brah naziva „željom za povratkom”, a koja nadilazi fizičku udaljenost između doma i mjesta podrijetla (Brah, 1996: 194).

Odgovor na pitanje što znači pripadati Olibu uvelike ovisi o odnosu prema zemlji kao simboličkom ishodištu olipskog identiteta. Spomenik podignut 1934. u centru mjesta svjedoči o otkupu zemlje 1900. godine. Njegov dizajn i natpis povezuju dva ključna događaja: naseljavanje otoka u 15. stoljeću, koje se u kolektivnoj percepciji veže za obrambenu tvrđavu kao simbol tog naseljavanja, te datum kada je zemlja otkupljena od zadarskog feudalca Dunata Filipova. Iako je tvrđava koja dominira središnjim dijelom otoka izgrađena u 17. stoljeću da bi pružila zaklon od gusara, stanovnici Oliba smatraju je simbolom početka naseljavanja otoka. Temelj otočnog gospodarstva danas, kao i u prošlosti, vezan je za poljoprivredu i stočarstvo, a u manjoj mjeri asociran za pomorstvo i ribolov (Magaš i Faričić, 2002: 36). Stočarstvo je odigralo važnu ulogu u otočnoj ekonomiji, a Zadruga ovčara Olib, osnovana na otoku 1933. godine, svjedoči o tome. Veza ljudi sa zemljom upravo je oblikovana kroz gospodarske aktivnosti koje su održavale otočnu zajednicu na okupu, poput uzgoja ovaca i koza, maslina i grožđa te hrastovih šuma koje su se sjekle za prodaju i ogrjev. U takvoj je imaginaciji zemlja predstavljena kao važan simbolički resurs koji se u perspektivi intenzivnih iseljavanja usložio za dodatna značenja koja često u ističanoj metafori korijenja impliciraju pripadnost zavičaju. S obzirom na takvu povijest otoka, otkup zemlje iz 1900. godine figurira kao čin konačnog oslobođenja od ovisnosti o kopnu te je omogućio ekonomsku neovisnost koja je doživljena kao sloboda. Zemlja koju su nekad iznajmljivali činom otkupa postaje vlasništvo otočana i time simbolizira važan početak u imaginaciji zajednice. Kako su mnogi povratnici više puta istaknuli, čin otkupa zemlje značio je da su „svoji na svom”, da su „na domaćem terenu”. Iako je otkupom zemlje u imaginaciji otočana stečena sloboda, ona je u praksi bila uvjetnog karaktera jer je otočna ekonomija svojom ovisnošću o poljoprivredi kao dominantnoj gospodarskoj grani uvjetovala iseljavanje.

Povezanost sa zemljom koja je za Olibljane predstavljala ukorijenjenost u zavičaj i vezu sa socijalnim prostorom otoka nije prestajala iseljavanjem u prekoceanske zemlje. Transnacionalne prakse otočana uvelike su se temeljile na snazi i simbolici zemlje, tako da je pitanje pripadnosti Olibu samim činom posjedovanja zemlje na otoku figuriralo kao važan aspekt razumijevanja pripadnosti. Da je zemlja više od običnog vlasništva, pokazuju i prakse potomaka preminulih Olibljana koji se unatoč činjenici što nemaju isti odnos prema otoku kao i njihovi predci većinom ne odriču vlasništva i ne prodaju zemlju.⁶ Manje parcela zbog većeg broja nasljednika katkad se dijele i na šezdesetak vlasnika, a činjenica da se ne prodaju neotočanima direktno je vezana za pripadnost olipskoj zajednici i njezinim simboličkim ishodištima. Osim što je manja financijska dobit jedan od razloga, ne treba zanemariti interna, nepisana pravila prema kojima se oni koji prodaju zemlju odriču veze sa zemljom podrijetla te u Olibljana i njihovih potomaka postaju stranci. To znači da gube svaku vezu s Olibom kao zavičajem svojih predaka i ishodištem obiteljskih korijena. U takvoj naturaliziranoj vezi između ljudi i zemlje (Gupta i Ferguson, 1992) korijeni simboliziraju kontinuiranu pripadnost otoku, nostalgiju i nadu za povratkom. U diskursima o lokalnosti, zemlja kao simbol postaje točka u kojoj „osjećaji ukorijenjenosti proizlaze iz svakodnevnih i neočekivanih praksi” (Brah, 2005: 4). Važnost metafore korijena u konceptualizaciji vlastitog identiteta primjetna je čak i u trendu otočana koji umiru u SAD-u, ali se pokapaju na otoku. Budući da većina otočana zemlju smatra važnom, ta praksa ima dublje značenje jer prikazuje snažan i emotivan odnos prema otoku s kojeg su krenuli u udaljene zemlje.

* * *

Odmaknemo li se na trenutak od Silbe i Oliba i promislimo li o njima na razini arhipelaškog iskustva, vidjet ćemo da su iskustva kretanja izvan otoka, bilo privremena bilo trajna, uvjetovana brojnim kulturnim transformacijama i simboličnom pripadnošću otočnim svjetovima. Ti svjetovi obuhvaćaju otoke i kao fizičke prostore i kao društveno-kulturne cjeline, gdje pripadnost proizlazi iz procesa što nadilaze sama prostorna ograničenja. Poimanja granica, iskustvo „blizine” ili „distance” iz perspektive otočana sa Silbe i Oliba nisu samo apstraktni ili unaprijed određeni koncepti već življena iskustva uvjetovana specifičnim aspektima otočne kulture, povijesti i internih društvenih normi. Svaki pokušaj ponovnog razmatranja otočnog prostora, njegovih granica i potencijalnih ograničenja mora krenuti od iskustava samih otočana i njihovih poimanja identiteta, lokalnosti i pripadnosti. Pripadnost je pritom kom-

⁶ Većina zemljišnih parcela u vlasništvu je velikog broja nasljednika. Tradicionalno, zemlja se dijelila među muškim potomcima. Žene nisu dobivale ništa.

pleksna i ukazuje na prepletenost različitih aspekata koji oblikuju identitet otočana. Bilo da se radi o translokalnim iskustvima otočana s Oliba, koja u transnacionalnom kontekstu učvršćuju njihove veze s rodnim otokom, bilo da se radi o iskustvima otočana sa Silbe, gdje je maritimna tradicija omogućila kontakte s različitim kulturama, razumijevanje otočnih identiteta mora uzeti u obzir visoke uloge društvenih, kulturnih, ekonomskih i političkih promjena koje nanovo iscrtavaju i redefiniiraju što znači biti blizu, daleko ili pripadati onkraj navedenih kategorija.

LITERATURA

- [s. n.], 1953, „Uspješno poslovanje ovčarsko-mljekarske zadruge Olib“, *Mljekarstvo* 3(9), 214–215.
- Agoston-Nikolova, E., 1989, „The Notion of Time in South Slavic Oral Poetry“, *Narodna umjetnost* 26, 21–24.
- Appadurai, A., 1996, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baldacchino, G., 2007, „Introducing a World of Islands“, u Baldacchino, G., ured., *U A World of Islands: An Island Studies Reader*, 1–29, Charlottetown, Canada and Luqa, Malta: University of Prince Edward Island, Institute of Island Studies and Agenda Academic.
- Baldacchino, G., 2008, „Studying Islands: On Whose Terms? Some Epistemological and Methodological Challenges to the Pursuit of Island Studies“, *Island Studies Journal* 3(1), 37–56.
- Basch, L., Glick Schiller, N. i Szanton Blanc, C., 1994, *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments, and the deterritorialized nation-state*, New York: Routledge.
- Bjarnson, D., 2010, „Island Connections: Icelandic Spatiality in the Wake of Worldly Linkages“, *Island Studies Journal* 5(2), 217–236.
- Bošnjak, R., 1961, „Silba – društveno-geografsko značenje“, *Hrvatski geografski glasnik* 23(1), 19–35.
- Brah, A., 1996, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities (Gender, Race, Ethnicity)*, New York: Routledge.
- Braudel, F., 1972, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York: Harper & Row.
- Brkić-Vejmelka, J., 2013, „Turistička obilježja otoka Silba“, u Mužinić, J. i Purger, J. J., ured., *Otok Silba, prirodno i kulturno blago*, 285–298. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Čapo Žmegač, J., 2010, „Return migration: The Changing Faces and Challenging Facets of a Field of Study“, *Ethnologia Balkanica: Journal for Southeast European Anthropology* 14, 227–247.
- Clifford, J., 1997, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Cukar, K., 1970, *Prošlost Oliba, Olib: Olib*.
- Cvitanović, V., 1962, „Prilog proučavanju pomorstva otoka Silbe i Premude“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 9, 447–474.
- Depraetere, C., 2008, „The Challenge of Nissology: A Global Outlook on the World Archipelago – Part II: The Global and Scientific Vocation of Nissology“, *Island Studies Journal* 3(1), 17–36.
- Domljan, Ž., 2013, „Dva recentna umjetnička ostvarenja“, u Mužinić, J. i Purger, J. J., ured., *Otok Silba, prirodno i kulturno blago*, 234–237, Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Dragić, A., 2002, *Stanovništvo na zadarskim otocima*, Zadar: Otočni sabor.
- Faričić, J. i Magaš, D., 2002, „Problemi suvremene socio-geografske preobrazbe otoka Oliba“, *Geoadria* 7(2), 35–62.
- Fortis, A., [1774] 2004, *Put po Dalmaciji*, Split: Marjan tisak.
- Geertz, C., 2010, *Lokalno znanje: eseji iz interpretativne antropologije*, Zagreb: AGM.
- Gillis, J. R., 2004, *Islands of the Mind: How the Human Imagination Created the Atlantic World*, New York: Palgrave Macmillan.
- Glick Schiller, N., Basch, L. i Blanc-Szanton, C., 1992, „Transnationalism. A New Analytical Framework for Understanding Migration“, u Glick Schiller, N., Basch, L. i Blanc-Szanton ured., *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, 1–24. New York: New York Academy of Sciences.

- Gupta, A., Ferguson, J., 1992, „Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference”, *Cultural Anthropology*, vol(1), 6–23.
- Hay, Peter, 2006, „A Phenomenology of Islands”. *Island Studies Journal* 7, no. 1: 19–42.
- Ivin, L., 2009, *Olib – Otok, selo i ljudi, Zagreb – Olib: Družba „Braća hrvatskoga zmaja”, Mjesni odbor Oliba.*
- Jurić, Lj., 1910 [2005], *Silba*. Zadar: Brz. katol. hrvat. tiskare.
- King, R., 2009, „Geography, Islands and Migration in an Era of Global Mobility”, *Island Studies Journal*, 4(1), 53–84.
- Korenčić, M., 1979, *Naselja i stanovništvo Socijalističke republike Hrvatske 1857-1971, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 54, Zagreb.*
- Lajić, I., 1992, *Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije*, Zagreb: Consilium.
- Levitt, P. i Glick Schiller, N., 2004, „Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society”, *International Migration Review* 38(3), 1002–1039.
- Magaš, D. i Brkić-Vejmelka, J., 2013, „Prirodno-geografska obilježja Silbe”, u Mužinić, J. i Purger, J. J., ured., *Otok Silba, prirodno i kulturno blago*, 19–38. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Mendas, Z., 2015, „Tracing socio-economic impact of ferry provision in Zadar island archipelago”, *Journal of Marine and Island Cultures* 4, 10–26.
- Mirošević, L. i Faričić, J., 2013, „Demografska obilježja otoka Silbe”, u Mužinić, J. i Purger, J. J., ured., *Otok Silba, prirodno i kulturno blago*, 251–267. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Nikačević, G., 2018, „Sućuraj na Hvaru: mesto gde letuje alternativna muzička scena bivše Jugoslavije”, www.vice.com.
- Nikočević, L., 1983, „The Young Researchers' Field-Work on Silba”, *Etnološka tribina*, 11-12 (4-5), 7–9.
- Petrinović, K., 2006, *Kad Miki kaže da se boji: prilozi za biografiju Johnnyja B. Štulića*, Zagreb: Umjetnička organizacija Uradi nešto.
- Prica, I., 2009, „Hrvatski otočni proizvod”, u Prica, I. i Jelavić, Ž., ured., *Destinacije čežnje, lokacije samoće: uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*, 5–24, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Oroz, T. i Urem, S., 2015, „Od 'otoka koji toné do 'američkog arhipelaga'. Fragmentarna etnografija povratnih migracija na Olib”, *Etnološka tribina*, 45 (38), 122–138. <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2015.38.07>
- Rihtman-Auguštin, D., 1999, „A Croatian Controversy: Mediterranean – Danube – Balkans”, 36 (1), 103–119.
- Rudan, P., Sulojdžić, A., Chaventré, A., Borot, N., 1987, „Présentation de l'étude anthropobiologique de l'île de Silba: Aperçu géographique, historique, ethnologique et démographique”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za prirodne znanosti* 22, 237–253.
- Srhoj, V., 2014, *Šime Vulas: jedreni totemi*, Zadar: Narodni muzej Zadar.
- Starešina, P., 1963, „Kapetan Bartul Supićić Silbljanin”. *Acta Instituti Academiae jugoslavicae et artium in Zadar* 10: 417–426.
- Starešina, P., 1971, *Pomorstvo Silbe*, Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zadru.
- Starešina, P., 1973, „Kolonat na Silbi (u povodu 120. obljetnice otkupa otoka)”, *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 20.
- Tomljenović, M., 1983, „Ribolov na Silbi”, *Etnološka tribina* 11–12(4–5), 45–48.
- Vigato, I., 2013, „Povijest Silbe: bilješke iz ostavštine Petra Starešine”, u Mužinić, J. i Purger, J. J., ured., *Otok Silba, prirodno i kulturno blago*, 165–174, Zadar: Sveučilište u Zadru.